

ОСОБЕНОСТИ НА ФЕНОМЕНА „ЧЕТИВНА КОМПЕТЕНТНОСТ“ ПРИ ДЕЦАТА В НАЧАЛНА УЧИЛИЩНА ВЪЗРАСТ

Любомира Попова

Четенето в съвременния свят е условие за оптимално човешко развитие и себerealизация. То е предпоставка за интелектуално усъвършенстване, за пълноценна професионална и културно-обменна изява на личността. Степента, в която е овладяна техниката на четене, обуславя нивото на придобитото образование и организацията на свободното време. Равнището на четивна компетентност на личността определя в значителна степен качеството ѝ на живот.

Процесът на оgramотияване в съвременното общество акцентира на възможността хората да се включват активно в обмена на информация в новия високотехнологичен модел на комуникация. В тази насока в последните десетилетия са създадени международни институции, изучаващи модели за активизиране на четенето. С такава цел функционира Международната асоциация по проблемите на четенето (съкратено ИРА) с координационен център в САЩ. Асоциацията е с колективен статут в ЮНЕСКО и издава специализирани списания, вестник и много книги.

Овладяването на четенето е приоритет на началното училище. Усвояването на техниката на четене и разбиране на прочетеното е основна цел в оgramотияването на всяка образователна система. В условията на съвременните динамични обществени промени, тази цел налага търсене на нови, актуални възможности за оптимални резултати в овладяване на четенето.

Ефективното обучение в началния училищен етап изисква да се познава същността на процеса четене и да се отчитат дидактико-психологическите закономерности при овладяването му. Това обуславя връзката между психологията и теорията на оgramотияване, както и необходимостта от интегративно изследване на психологическите и педагогическите аспекти на обучението по литература (четене).

Същност и социална значимост на четенето като компонент на функционалната грамотност

Използването на четенето от човечеството в исторически аспект датира от около пет хилядолетия, откакто е възникнал писменият език. Въпреки този факт в съвременната научна литература липсва единно и общоприето определение на този социален феномен.

● В настоящото изследване четенето се разглежда в аспекта на **грамотността**. Основание за това дава становището на **Жак Делор**, че грамотността е един от компонентите, които съставят системата от средства за обучение, заедно с речта и смятането (3). Тя е основата, чрез която става възможно формирането на умения за решаване на проблеми, както и за формиране на основните човешки ценности. Грамотността е важна предпоставка за по-нататъшното развитие на индивида и на обкръжаващия го социум. Възникването на този феномен е свързано с писмения период от развитието на човечеството, който качествено променя личността и нейното социално битие. Четенето се явява закономерно следствие и производно от появата на писмеността.

Проблемът за грамотността е съществувал винаги от създаването на писмеността до наши дни. Разбирането на същността ѝ непрекъснато се е изменяло, успоредно с промяната в прилагането и използването на писмения език. Особено значим е този проблем днес, когато се търсят точни критерии за определяне характеристиките на грамотността.

Като основание за актуалността на научния обзор по проблема се извежда необходимостта от ценностно обезпечаване на оgramотяването. Формирането на умение за ползване на писмения език представлява средство за комуникация, което детето ще използва неограничено във времето и пространството, факт обуславящ нуждата от ценностно осигуряване на този процес.

На следващо място значимостта на проблема се определя от обстоятелството, че информационната система на електронните средства значително влияе върху владенето на писания текст и върху развитието на устната компетентност. Процесът на четене се намира в неравностойна позиция спрямо пасивното усвояване на информация от електронните източници. Изтъкнатите основания подчертават навременността и необходимостта от задълбочено проучване на характеристиките на грамотността както за научната теория, така и за учебната практика.

В педагогическата литература няма единно определение на това динамичното социолингвистично явление „грамотност”. Интердисциплинарните

дискусии относно същността му, извеждат факта, че „грамотността е свързана преди всичко с усвояването на четенето и писането за нуждите на всекидневната социална реализация на индивида” (2, 25). В съвременната научна литература популярност добива становището, че „...четенето е една от основните културни техники” на съвременните хора (1, 9). Своеобразно продължение на тези разсъждения е определението на ЮНЕСКО, че грамотността е „...**съвкупност от умения, включващи четене и писане, възприемани в техния социален контекст**” (1, 16).

Грамотността като глобален проблем се разглежда от много световни организации. За успешното му анализиране е важно уточнението, че съществуват различни категории грамотност – минимална и функционална, базова и необходима, културна и вторична грамотност.

В настоящото изследване се визира **функционалната грамотност** и съответно се възприема формулировката на ЮНЕСКО – „Функционално грамотен човек е този, който може да участва във всички видове дейности, в които грамотността е необходимо условие за ефективно функциониране на неговата група или общност, и която също така му дава възможност да използва четенето, писането и смятането за своето развитие и за развитие на общността” (2, 29). Позовавайки се на разпространената в съвременната руска литература (8, 21) тенденция – грамотността се разглежда в тесен смисъл като умение за четене и писане.

Функционалната грамотност е свързана със степента на владене на писаното слово. В исторически аспект разбирането за нея е преминало от култура на определена група от обществото към масова култура в резултат на демократизацията на образователните системи.

От 50-те години на двадесети век започва съвременното проучване на проблема за функционалната грамотност. Този етап е свързан с преодоляване на неграмотността, като значим проблем за населението на земята, чрез масово усвояване на техниката на четене и писане. Изучаването на съдържателния аспект на явлението през 70-те години отвежда до тезата, че има връзка между функционалната грамотност и социалното, политическото и културно развитие на личността (21, 28).

В резултат на непрекъсната научноизследователска дейност се стига до извода, че усвояването на графичната система и съответните ѝ технически умения за четене и писане са недостатъчни, за да се определи, че човек е функционално грамотен. Установява се, че функционалната грамотност влияе върху самочувствието на хората, върху активната им социална реализация, върху осъществяването на гражданските им права.

Ето защо актуалността на този проблем стои пред образователните системи по света. Той намира адекватен израз в доклада за перспективите на образованието през XXI век на Ж. Делор, отчитащ необходимостта от преобразуване на натрупаните абстрактни познания в процеса на обучение в умения за живот (3).

● Съществува дискусия по отношение на компонентите на грамотността. Безспорно в училище основните ѝ компоненти, определяни още като базисни, са уменията да се чете, пише и смята. Базисното умение и **основен компонент на грамотността – умението да се чете** се усвоява и проверява в училище. По отношение проверката на четивните умения разнообразни школи, ръководства и стратегии поставят различни акценти чрез: проверка на бързо четене, чрез смислово четене, критическо четене и др. Въпреки своеобразието от национални различия и методики на обучение, най-често проверката на четивните умения се извършва чрез литературни и научнопопулярни текстове, към които се поставят конкретни въпроси, установяващи степента на разбиране на вложеното значение.

Разбиране смисъла на прочетеното се утвърждава като **важен компонент на грамотността**. Същността му се изразява в проникване в съдържанието на вече усвоеното знание и умение за съотнасянето му към нов контекст. Разбирането е сложен психически и познавателен процес и според **В. Занков** се характеризира с две особености (5, 9). На първо място е спецификата, че винаги разбирането на факти и събития се извършва в по-широк контекст от определените им граници. Следователно смисълът на нещо прочетено не е в самото му съдържание, а в проявеното отношение, интерпретация и направени изводи. Вторият белег на психическото образуване разбиране е съотнасянето на нещо прочетено, с нашите представи за него.

В когнитивен аспект разбирането е сложен познавателен процес като интерпретацията, анализа и др. По отношение на четенето то се изразява в умението на човек да прочете определен текст, след това да го възприеме и вникне в съдържанието му и накрая да го вгради в структурата на досегашните си знания, отношения и позиции.

Аналог на представените мнения е схващането на О. Кузнецов и Л. Хромов, че разбирането „се свежда до това, в текста да се разбере основната идея, важните думи, кратките фрази, които предопределят текста в следващите страници... като се свържат тези понятия помежду си и

по този начин се образува единна логическа верига от идеи” (7, 58). Затова като добър читател може да се окачестви не този, който чете бързо, а този който разбира значението на прочетеното.

Съвременните технологични предизвикателства налагат необходимостта от усвояване на нов вид грамотност – компютърната (наричана още „втора грамотност”), свързана с нов вид носител на информация, коренно различен от хартиения носител на текста. Но тази грамотност може да бъде формирана, само ако е усвоено умението да се чете и по-конкретно да се разбира смисълът и значението на прочетеното.

Системата от средства за масова информация и комуникация, със своята прагматична насоченост, нарушава оптималното овладяване на писания текст, развитието на устната компетентност и равностойността на процеса четене. Тази тенденция подсказва една по-широка значимост и интерпретация на проблема за грамотността в бъдеще. Неговите измерения могат да бъдат очертани в следната последователност (1, 21):

- формиране на способности за занимания в области, в които четенето и писането са изключително значими;
- формиране на умения за адаптиране на собствената грамотност към новите социални условия;
- формиране на умение за използване на електронни носители на данни при наличие на минимално равнище на навици за четене и писане.

Перманентното усъвършенстване на уменията за четене се ориентира по посока на електронния вариант на текста, налагащ се във високотехнологичното ни общество. Използването му създава нова комуникативна ситуация, която е на границата между устната и писмена форма на общуване.

Специфика на процеса четене в педагого-психологически аспект

Овладяването на четенето съдейства за социализацията на личността, за цялостното развитие на учащите се – умствено, естетическо, нравствено и социално. „Формирането на умение за боравене с писмения език, на практика предоставя на малкото дете средство за използване на неограничена във времето и пространството комуникация” (2, 26). Ето защо се приема, че четенето е първоначална основа за по-нататъшно образование, самообразование и самоусъвършенстване на личността. Първостепенна грижа на училището е да приобщи подрастващите към разбиране значението на кодираните от обществото знаци – писмения език.

Явлението четене е сложно и многоаспектно. То все още няма единно и общоприето определение. Необходимостта от обучение в четене се появява с възникването на писмената форма на речта. Четенето обогатява възможностите за речева комуникация и преодолява ограничения като време и пространство, характерни за устната реч.

В становището на Л. Десев се подчертава, че „**четенето е типично учебно умение, придобивано в процеса на ограмотяване**, което осигурява възприемане и разбиране на писмена реч, декодиране на заложен в ръкописни и печатни букви кодове, действия за запознаване със съдържанието на даден текст и разкриване на смисъла му” (4, 682).

В системата на начално образование обучението в четене е приоритет със социално-педагогическа важност. За овладяването му са необходими са определени: нормално функциониращи речев и двигателен апарат, достатъчно равнище на интелектуално развитие, добра времева организация и чувство за ритъм. Първостепенна задача на това обучение по български език и литература в началното училище е да се изградят навици за четене, които по-късно да прераснат в привички. Тези привички се синтезират с други такива и формират качеството любознателност. Следователно четенето може да се определи като навик и привичка. Същевременно то се явява и творчески процес, защото общуването с книгите усъвършенства човешката индивидуалност. Четенето съдейства за интелектуално, нравствено и естетическо обогатяване на личността.

От психологическа гледна точка същността на **четенето включва две страни**. Едната е **съзнателна** – тя се свързва с разбиране смисъла на прочетеното. А втората страна е **автоматизирана** – тя представлява техниката на четене. Съществува пряка връзка и обусловеност между посочените две страни, защото процесът на разбиране е в непосредствена зависимост със степента на възприемане (или респективно произнасяне), както и обратното – възприемането се влияе от съдържанието. Това становище намира потвърждение в научната литература „**съзнателната страна е основна цел на четенето**, а автоматизираната страна е средство за постигане на целта” (6, 345).

Четенето е сложен процес, защото при него е необходимо цялостно схващане на думата при общия ѝ вид, а не спиране на всяка буква. Самите букви трябва да служат за ориентири при познаване на думата. При обзор на думата четецът се ръководи от догадката, опирайки се само на най-характерните – доминиращи букви. Опитният четец обхваща в четивното си поле около две-три думи.

Скоростта на четене е в пряка зависимост от движението на очите, което се реализира чрез бързи скокове. Движението на погледа (макродвижението) има подготвително значение, а самият процес на четене се осъществява в момента на фиксации (микродвиженията). Когато погледът се върне назад се извършва регресия (или обратно движение). Четецът с опит осъзнава прочетеното в процеса на самото четене. Възприемането и произнасянето се извършват с лекота, защото движението е автоматизирано. Елементарните действия в процеса на четене се сливат в единно цяло, не се отделят като самостоятелни компоненти. Съзнанието се съсредоточава върху съдържанието.

Описаният процес на четене се отнася за изградения четец. Но в началото на ограмотяването четивно поле на начинаещия включва само една буква. Тя се възприема аналитично. Четенето се осъществява на основата на синтезиране на звуковете. Процесът е продължителен, бавен и често изпълнен с регресии. Осмислянето не върви едновременно с прочитането, а след него, защото вниманието е съсредоточено върху техническата страна на четенето.

• В психологически аспект Ст. Здравкова отчита, че първоначалното овладяване на сложния процес четене преминава през **три етапа – аналитичен етап, етап на овладяване на цялостни похвати на четене и синтетичен етап** (6, 117).

За първия **аналитичен етап** е характерно, че се овладяват звуковете и буквите, изграждат се умения за синтезирането им в срички и думи. Самият етап протича двустепенно. През първата му степен – буквено-аналитичната, се овладяват звуковете, буквите и звукосливането в сричка. Методът на ограмотяване изисква посричково четене. Това налага детето да задържи в паметта си звука (буквата) и да го синтезира с още един или два звука, за да прочете сричка. Все още **основна четивна единица е буквата**. Процесът на четене е бавен, детето често греша при синтезирането. Разбирането се осъществява след прочитането.

Характерно за втората степен на този етап е, че **сричката е основна четивна единица**. В тази степен се осъществява развитие по посока на синтезиране на сричките в единно цяло. И тук разбирането върви след прочита. Вторият етап е свързан с **овладяване на цялостни похвати на четене**. В него се осъществява преход към цялостно възприемане на думата. Налице е тенденция за използване на смислова догадка, в резултат на което се увеличава скоростта на четене. Все още възприемането и разбирането не се осъществяват в единство.

Трети е **етапът на бързото синтетично четене**. В него вече са овладени цялостните механизми на възприемане. Вниманието се съсредоточава върху съдържанието на прочетеното, защото техническата страна на процеса вече е автоматизирана. Тук учениците успешно използват смисловата догадка.

В процеса на четене често се налага преодоляване на различни трудности от психо-лингвистичен характер. Естеството на този процес е комплексно, сложно, състои се от взаимно свързани дейности, които пораждаат редица трудности. Такива са затрудненията, когато между звуковия образ на думата и графичното ѝ означаване няма пряко съответствие. Друго затруднение се поражда поради факта, че основната произносителна единица в речта ни е сричката, а основна графична единица на думата в зрителен план е буквата. Налице е конфликт между тези две основни единици, който трябва да се преодолява в процеса на четене.

Същността на четенето се характеризира с „...изработване на механизъм за преход от видимото към произносимото” (6, 118). Този процес е всъщност декодиране от една знакова система в друга. В него се осъществява преход от „видимото” – буквения код към „произносимото” – звуковият код.

В процесуален аспект четенето при вече ограмотеното дете, сполучливо може да се представи чрез последователно описание на трите етапа, изведени от Лвов, през които преминава художественото възприемане на текста. **Първичен синтез**, при който ученикът синтезира лексикалните единици. **Анализ** на възприетия текст, свързан с неговото осмисляне и разбиране. **Вторичен синтез**, който е свързан с окончателното възприемане на прочетеното, като определена цялостност.

Интерес представлява становището на О. Кузнецов и Л. Хромов, в което сложният познавателен процес на разбиране при четене се реализира в следните три аспекта: отделяне на смисловите единици (опорни точки), антиципация и реципация (7, 58).

При **отделянето на смисловите единици**, текстът се разделя на части, чието смислено подреждане обособява неговите опорни точки. Реализира се разбиране на основната идея, важните думи и ключовите фрази. Определянето на смисловите опорни точки е своеобразен процес на „филтрация и свиване на текста, без да се губи основата”. Според психолозите по този начин се задълбочава разбирането и се облекчава запомнянето на материала.

По-нататъшното осмисляне на текста се определя като **антиципация**, т.е. предусещане, предвиждане, предположение за действие, предварителна представа, която се появява в съзнанието преди възприемането на конкретните неща (4, 48). Смесовата догадка (предварително досещане) се основава на началните букви, от които читателят се досеща за думата, по няколко думи – за цялата фраза, а по няколко фрази за смисъла на целия абзац или текст. Според цитираните автори при антиципацията четещът се опира в по-голяма степен на съдържанието на целия текст, а не на отделните думи, защото главното е осмисляне на идеята на съдържанието и извеждане на преден план на авторския замисъл.

Реципацията се характеризира с връщане към прочетеното под въздействие на мислите, възникнали в процеса на четенето. Мисленото връщане към текста и свързването му с новия, спомага за още по-дълбоко разбиране на прочетеното. Описаният процес на възприемане и вникване в съдържанието на определен текст е по посока на търсене на нова, неизвестна до този момент информация, стремеж да се схване и разбере нейният смисъл.

В края на начална училищна възраст – в IV клас децата трябва да са постигнали именно **третия етап на бързо синтетично четене, четене с разбиране**, при което акцент се поставя върху смисъла на възприетия текст.

• В становището на ИРА се разграничат **две разновидности на четенето** – четене за литературни познания (за удоволствие) и четене за добиване и използване на информация (информативно четене) (2, 75). Това обособяване може да се определи като условно, защото визира специфични характеристики на четенето, което по своята същност е единен, интегративен процес.

Четенето на научнопопулярен текст се отличава предимно с прагматична насоченост, докато при четенето на художествен текст се акцентира върху духовните и ценностни доминанти на личността. При възприемане на определен текст обикновено информационната и ценностна насоченост взаимно се допълват, проникват и не може да се твърди, че съществуват в чист вид, тъй като четенето за удоволствие не е лишено от рационалност, както и четенето за информация притежава ценностни характеристики.

Четенето като средство за използване на писмения текст, се явява една динамична величина. Нейните характеристики варират у подрастващите, усвояващи четивната компетентност, а при оформените четци само се коригират и усъвършенстват уменията за четене.

Четенето е в пряка зависимост с потребността на подрастващите от писания текст. Писмената реч има социално предназначение само при условие, че има читателска дейност. Книгата безспорно е културна ценност, тя е потенциално средство за комуникация, но нейната потенциална ценност се превръща в актуална, само при четене – когато се осъществява възприемане на съдържанието ѝ от читателя. Проблемите за потребността от четене, като условие за формиране на четци, както и навлизането на електронния вариант на текста в ежедневието ни са наболели и дискуссионни. Факт е, че потребността от четене в последните години отбелязва значителен спад. Вследствие на промените в общественото развитие четенето като че ли започва да губи част от своята привлекателност, което налага разглеждането му от гледна точка на ценностното и рационално формирано умение за възприемане на писан текст.

Познаването на педагого-психологическите особености на феномена „четене” и организирането на ефективно литературно обучение в началния училищен етап влияят върху потребността и интересите към писания текст. Равнището на четивна компетентност на учениците определя учебната им успеваемост в началния и в следващите училищни етапи, то обуславя бъдещото интелектуално развитие на подрастващите.

Равнището на четивна компетентност на учениците определя учебната им успеваемост в началния и в следващите училищни етапи, то обуславя бъдещото интелектуално развитие на подрастващите. Ето защо дискусииите по проблемите на четивната компетентност в новите реалности ще продължат, ще се развиват, ще се търсят нови аспекти и подходи за изследване на това динамично социолингвистично явление.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Бижков, Г и колектив.* Диагностика на грамотността. Разбиране при четене. Част III. С., 2004.
2. *Бижков, Г, Ф. Стоянова, Ем. Евгениева.* Диагностика на грамотността. Четене с разбиране. С., 2004.
3. *Делор, Ж.* Образованието – скритото съкровище. Доклад на Международната комисия за образование за XXI век пред Юнеско, 1996.
4. *Десев, Л.* Речник по психология. С., 1999.
5. *Занков, В.* Психология понимания и наративная психология. – В: Психология, педагогика и социология чтения. Част I. М., 2002.

6. *Здравкова, Ст.* Методика на обучението по български език и литература в началните класове. С., 1992.

7. *Кузнецов, О., Л. Хромов.* Техника быстрого чтения. М., Книга. 1983.

8. *Семантикова, Н.* Роль чтения в современном обществе. – В: *Через чтение в мировое образовательное пространство.* М., 2001.

ОСОБЕНОСТИ НА ФЕНОМЕНА “ЧЕТИВНА КОМПЕТЕНТНОСТ” ПРИ ДЕЦАТА В НАЧАЛНА УЧИЛИЩНА ВЪЗРАСТ

ЛЮБОМИРА ПОПОВА

Резюме

В статията се извеждат основания, очертаващи необходимостта от изучаване на феномена „четивна компетентност” при децата в начална училищна възраст. Акцент се поставя на педагогическите и психологически аспекти на това социолингвистично явление.

Ключови думи: четивна компетентност, начална училищна възраст

PECULIARITIES OF THE PHENOMENON “READING COMPETENCE” WITH CHILDREN OF PRIMARY SCHOOL AGE

LUBOMIRA POPOVA

Summary

In the article psychological-pedagogical grounds are derived, outlining the necessity of studying the phenomenon “reading competence” with children of primary school age.

Key words: reading competence, primary school age